Коли помер дон Хосе Монтіель, усі зітхнули з полегкістю: доля помстилася за них. Тільки вдова була безутішна. Але остаточно повірили в те, що Монтіель мертвий, лише через кілька годин після його смерті. Багатьох брав сумнів, коли вони дивились на небіжчика на смертному одрі: жовтий, опуклий, схожий на диню ящик, всередині — купа подушок і простирал, і наче вкарбований в них — покійник. Чисто поголений, вдягнутий в біле, в лакованих черевиках — ніколи не здавався він таким живим, як зараз. Це був той самий дон Хосе Монтіель, який щонеділі слухав месу о восьмій ранку, тільки в руках замість стека він тримав розп'яття. Лише коли прикрутили віко труни і вмурували її в стіну розкішного родового склепу, все селище переконалося, що Хосе Монтіель справді помер, а не удавав мертвого. Всім, крім удови, здавалося неймовірним, що Хосе Монтіель вмер своєю смертю. Люди були певні, що хтось коли-небудь таки продірявить Монтіелю спину з якоїсь засідки. Тільки його дружина була певна, що Монтіель помре від старості у власному ліжку, після сповіді, тихо й мирно, як святий. Вона майже не помилилась. Хосе Монтіель помер в гамаку в середу, о другій годині, після спалаху гніву — недаремно лікар заборонив йому хвилюватись. Дружина Монтіеля сподівалася також, що все селище прийде на похорон, що квіти нікуди буде складати. А прийшли тільки його однодумці і представники релігійних общин, і прислали всього один вінок — від адміністрації муніципалітету. Син з далекого консульства в Німеччині і дочки з Парижа надіслали телеграму на трьох сторінках. Відчувалося, що писали вони її стоячи в поштовій конторі, звичайним чорнилом; що подерли вони безліч бланків, поки нашкрябали слів на двадцять доларів. Ніхто з них не обіцяв приїхати. Тієї ночі обливала сльозами подушку вдова Монтіеля, подушку, де не раз спочивала голова чоловіка, який подарував їй щастя. В шістдесят два роки вперше в житті зазнала вдова гіркоту образи. "Я замкнулася від усіх, назавжди, — думала вона. — Так, ніби мене поклали в труну разом з Хосе Монтіелем. Не хочу більше чути про цей гидкий світ". Удова вірила, що вона так і зробить. Тендітна жінка, вона вірила також у сни й прикмети. Двадцяти років вона вийшла заміж за єдиного претендента на її руку й серце, до

якого їй дозволяли наближатись на десятиметрову відстань. Так і прожила, не маючи уявлення про реальну дійсність.

Минуло три дні, як винесли з хати тіло чоловіка. Сльози сльозами, але треба щось робити. Вдова не могла придумати, як їй тепер жити. Треба було починати спочатку.

Серед багатьох таємниць, які Хосе Монтіель забрав з собою з могилу, був і секрет шифру до сейфа. Алькальд взявся за розв'язання цієї проблеми. Наказав витягти сейф надвір і поставити під стінку. Двоє поліцейських почали стріляти з Гвинтівок у замок. Удова з своєї спальні чула, як після команди алькальда методично, один за одним лунали постріли. "Тільки цього мені бракувало, — думала вона. — П'ять років благала я бога, щоб припинилась стрілянина, а тепер мушу дякувати, що стріляють в моєму домі". Цілий день у відчаї намагалась зібратися з думками, кликала смерть, але все марно. Вже засинала, коли страшний вибух струсонув будинок. Вони мусили закласти динаміт і підірвати сейф.

Вдова Монтіеля важко зітхнула. Осені не видно було кінця; лили дощі, все потопало в багні. І в цьому розбурханому морі величезного маєтку Хосе Монтіеля вдова відчувала себе маленькою трісочкою, яку кудись несуть хвилі.

Сеньйор Кармічаель, старий, відданий слуга, взяв на себе управління маєтком. Усвідомивши, нарешті, що Хосе Монтіель мертвий, що він уже не повернеться, вдова покинула спальню, взялась за хатні справи. Зняла в кімнатах усі прикраси, наказала оббити меблі темною тканиною, почепила чорні стрічки до портретів небіжчика, що висіли на стінах. За два місяці добровільного ув'язнення вдова призвичаїлась гризти нігті. Від сліз почервоніли, запухли очі. Якось вона побачила, що сеньйор Кармічаель заходить у дім з розкритою парасолькою.

Закрийте парасольку, сеньйоре Кармічаель. Поганий знак — відкрита парасолька в домі, — сказала йому вдова. — Після всіх наших нещасть не вистачало ще, щоб ви заходили в дім з розкритою парасолькою.

Сеньйор Кармічаель поставив парасольку в куток. Шкіра старого негра, вдягнутого в біле, блищала, як полірована, на черевиках — дірки, прорізані ножем, щоб не так тисло мозолі.

Це тільки поки вона просохне.

Вперше після смерті чоловіка вдова відчинила вікно.

Стільки нещасть, ще й ця осінь, — пробурмотіла, гризучи нігті. — Здається, дошу не буде кінця.

Ні сьогодні, ні завтра не перестане лити, — сказав управитель. — Всю ніч не давали спати мої мозолі.

Вдова вірила, що мозолі дона Кармічаеля можуть віщувати погоду. Окинула оком безлюдну площу, мовчазні будинки: з їхніх дверей ніхто не вийшов, щоб провести в останню путь Хосе Монтіеля. Глибокий відчай охопив вдову — безпорадна була вона з своїми нігтями, з своїми безмежними володіннями, з горою обов'язків, які залишив їй у спадщину чоловік і яких вона ніколи не могла б збагнути.

Світ погано влаштований, — залилась слізьми вдова.

Хто бачив її в ці дні, міг подумати, що втратила розум.

Але ще ніколи розум її не був такий ясний, як тепер. Ще до того, як почалась політична бойня, вона похмурими осінніми днями сиділа під вікном у своїй кімнаті, згадувала з жалем про померлих і думала, що коли б бог не відпочивав щонеділі, то в нього було б досить часу, аби добудувати світ.

Неділями бог мусить довершувати те, що погано зроблено, — говорила вона. — Врешті-решт, йому залишається ціла вічність для відпочинку.

Поки вдова Монтіеля сохла з журби, сеньйор Кармічаель намагався запобігти крахові. Справи йшли погано. Хосе Монтіель терором тримав у руках торгівлю. Тепер, вільне від страху перед Монтіелем, селище мстилося. Замовники не приходили, і молоко прокисало в глеках — ціла гора їх громадилася у дворі; заграв мед у бурдюках, черва обліпила сир на темних полицях комор. Лежачи в освітленому електричними лампочками і прикрашеному архангелами з штучного мармуру склепі, Хосе Монтіель розплачувався за шість років убивств і свавілля. Ще ніхто за всю історію країни так не багатів за такий короткий проміжок часу.

Коли прибув до селища перший алькальд диктатури, Хосе Монтіель, прибічник усіх режимів, був скромною, непомітною людиною. Півжиття просидів він у трусах біля дверей з своєю ступою для рису. Так сталося, що Монтіель зажив слави доброго католика, якому в усьому щастить: він дав обітницю подарувати храму скульптуру святого Хосе, якщо виграє її в лотерею, і через два тижні справді виграв і виконав свою обіцянку. Вперше його побачили в черевиках, коли прибув новий алькальд, сержант поліції, відлюдькуватий лівша. Сержантові було наказано ліквідувати опозицію. Хосе Монтіель почав з того, що став його таємним інформатором. Цей скромний торговець, добродушний товстун, не викликав у людей навіть найменшої підозри. А сам тим часом поділив своїх суперників на багатих і бідних. Бідних перестріляла поліція на площі. Багатим сказали за двадцять чотири години покинути селище. Плануючи розправу, Хосе Монтіель зачинявся на цілі дні з алькальдом в своїй задушливій конторі, а дружина Монтіеля в цей час щиро співчувала жертвам терору.

Коли алькальд ішов з контори, жінка напосідала на Монтіеля.

Цей чоловік—злочинець, — казала вона. — Ти людина впливова, поклопочись, нехай усунуть цього звіра, бо він не залишить у селищі жодної живої істоти.

Хосе Монтіель відводив погляд і говорив: "Не будь дурною".

Він розгорнув у ці дні гарячкову діяльність. Монтіеля злидарі не цікавили. Він всіляко сприяв вигнанню багатіїв. Після того, як алькальд дірявив пострілами двері будинків багатіїв і ставив їм ультиматум: забратись із селища за двадцять чотири години, Хосе Монтіель скуповував у них землю й худобу, а ціни визначав сам.

Не будь дурним, — казала йому жінка. — Ти розоришся, дбаючи, щоб вони не повмирали на чужині з голоду, а вони тобі ніколи й "дякую" не скажуть.

І Хосе Монтіель, не маючи часу навіть на те, щоб посміхнутись, говорив, виходячи з дому:

Йди до кухні, не набридай.

За такого розмаху опозицію було знищено менш як за рік, а Хосе Монтіель став найбагатшою і наймогутнішою людиною в селищі. Він послав дочок до Парижа, домігся для сина місця консула в Німеччині, а сам заходився зміцнювати свою імперію. Але втішався він підло добутим багатством тільки неповних шість літ.

Минув рік по смерті Хосе Монтіеля. Стискалося серце вдови: риплять сходи, яку ще лиху звістку вона зараз почує? Надвечір завжди хтось приходив. "Знову розбійники,

казали, — вчора зайняли п'ятдесят бичків". Непорушно сиділа вдова в своєму кріслі-гойдалці, гризла нігті, знову й знову переживала тяжку образу. "Казала ж тобі, Хосе Монтіель, — говорила сама до себе. — Це

невдячні люди. Ти ще не захолов у могилі, а всі вже повернулись до нас спиною".

Ніхто не приходив до вдови. Єдина людська істота, яку вона бачила протягом місяців, був Кармічаель. Невпинно лили дощі. Кармічаель ні разу не зайшов до хати із складеною парасолькою. Сеньйор Кармічаель кілька разів писав синові Хосе Монтіеля про те, що справи йдуть погано і конче потрібна його присутність; навіть дозволив собі висловити деякі міркування щодо стану здоров'я вдови. Син Хосе Монтіеля ухилявся від прямої відповіді. Нарешті, щиро написав, що не сміє приїхати, боїться дістати кулю в лоба, і тоді сеньйор Кармічаель піднявся в спальню до вдови, щоб сказати правду: вона розорена.

Тим краще, — сказала вона. — Досить з мене сирів і мух. Якщо хочете, візьміть, що вам треба, і дайте мені спокійно померти.

Відтоді єдиним зв'язком із зовнішнім світом для вдови стали листи, які вона писала наприкінці кожного місяця своїм дочкам. "Це — прокляте селище, — писала вона їм.

Лишайтесь там назавжди і про мене не турбуйтесь. Я щаслива, знаючи, що ви щасливі". Дочки відповідали їй по черзі. Листи їх були завжди веселі, видно було, що писались вони в затишних, світлих кімнатах, і що блискучі люстра віддзеркалювали личка дівчат, коли вони замислювались над якоюсь фразою. Дочки також не хотіли повертатись. "Тут — справжня цивілізація, — писали вони. — А там, у вас, умови не дуже привабливі. Неможливо жити в дикій країні, де вбивають людей за їх політичні погляди". Читаючи листи, вдова Монтіеля почувала себе краще. Після кожного речення вона схвально кивала головою.

Одного разу дочки написали їй про м'ясні базари Парижа. Вони розповідали, що в Парижі спеціально ріжуть рожевих свиней, прикрашають їх вінками, гірляндами квітів і вішають просто на дверях. В кінці листа чужою рукою було зроблено приписку: "Уяви собі, найбільшу і

найпишнішу гвоздику тут встромляють свині в зад". Дійшовши до цієї приписки, вдова Монтіеля вперше за два роки посміхнулась. Піднялась до себе в спальню і, не вимикаючи світла в домі, повернула електричний вентилятор до стінки. Потім дістала з шухляди нічного столика ножиці, рурочку пластиру і чотки, перев'язала обкусаний до крові ніготь великого пальця на правій руці. Почала молитись, але вже на другій молитві переклала чотки в ліву руку, бо не відчувала чоток крізь пластир. На мить їй почувся далекий гуркіт грому. Потім голова схилилась на груди, вдова заснула. Рука з чотками сповзла вниз, і вдова побачила Мама-Гранде у дворі. На колінах у неї лежали біла хустка й гребінець. Нігтями великих пальців вона била воші. Вдова запитала:

Коли я помру?

Мама-Гранде звела голову:

Коли в тебе почне стомлюватись рука.

З іспанської переклали

Женев'єва КОНЄВА та Лев ОЛЕВСЬКИЙ